ਧੁਨੀ ਬੋਧ/ਅੱਖਰ ਬੋਧ/ਵਰਣ ਬੋਧ

ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ

- ਖੰਡੀ ਧੁਨੀਆਂ
- ਅਖੰਡੀ ਧੁਨੀਆਂ

ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ

- ਉਚਾਰਨ ਸਥਾਨ
- ਉਚਾਰਨ ਢੰਗ

- ਸੰਘੋਸ਼
- ਅਘੋਸ਼
- ਮਹਾਂਪ੍ਰਾਣ
- ਅਲਪਪ੍ਰਾਣ

ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ
• ਖੰਡੀ ਧੁਨੀਆਂ • ਅਖੰਡੀ ਧੁਨੀਆਂ

- ਖੰਡੀ ਧੁਨੀਆਂ –
ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੰਡਾਂ ਵਿੱਚ
ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।
ਕਾਲ – ਕ+ਆ+ਲ

- ਸ੍ਵਰ-ੳ ਅ ੲ
- ਵਿਅੰਜਨ-ਸ ਤੋਂ ੜ(32)
(ਪੈਂਤੀ ਅੱਖਰੀ)
ਸ਼ ਤੋਂ ਲ਼(38)
(ਆਧੁਨਿਕ ਵਰਣਮਾਲਾ)

ਵਿਅੰਜਨ

- ਉਚਾਰਨ ਸਥਾਨ
- ਉਚਾਰਨ ਢੰਗ

ਉਚਾਰਨ ਸਥਾਨ

ਮੁੱਖ ਵਰਗ	ੳ	ਅ	ੲ	ਸ	ਹ		
ਕ-ਵਰਗ	ਕ	ਖ	ਗ	ਘ	ਙ		ਕੰਠੀ ਧੁਨੀਆਂ
ਚ-ਵਰਗ	ਚ	ਛ	ਜ	ਝ	ਞ		ਤਾਲਵੀਂ ਧੁਨੀਆਂ
ਟ-ਵਰਗ	ਟ	ਠ	ਡ	ਢ	ਣ		ਮੂਰਧੁਨੀ/ਉਲਟਜੀਭੀ
ਤ-ਵਰਗ	ਤ	ਥ	ਦ	ਧ	ਨ		ਦੰਤੀ/ਦੰਤ ਬੁਟੀ ਧੁਨੀਆਂ
ਪ-ਵਰਗ	ਪ	ਫ	ਬ	ਭ	ਮ		ਹੋਂਠੀ/ਦੋ ਹੋਂਠੀ ਧੁਨੀਆਂ
ਅੰਤਿਮ ਵਰਗ	ਯ	ਰ	ਲ	ਵ	ੜ		
ਨਵੀਨ ਵਰਗ	ਸ਼	ਖ਼	ਗ਼	ਜ਼	ਫ਼	ਲ਼	

- ਯ ਵ – ਅਰਧ ਸ੍ਵਰ (ਅਰਧ ਸ੍ਵਰ ਵਿਅੰਜਨ)
- ਰ - ਕਾਂਬਵਾਂ ਅੱਖਰ
- ੜ - ਲਟਕਵਾਂ ਜਾਂ ਫੜਕਵਾਂ
- ਲ ਲ਼ – ਪਾਰਸ਼ਵਿਕ(ਪਾਸੇਦਾਰ) ਧੁਨੀਆਂ
- ਖ਼ ਗ਼ – ਕੰਠੀ ਧੁਨੀਆਂ
- ਸ਼ ਜ਼ ਯ – ਤਾਲਵੀ
- ਲ ਸ ਰ – ਦੰਤੀ
- ਵ ਫ਼ – ਹੋਂਠੀ
- ੜ – ਉਲਟਜੀਭੀ
- ਹ – ਸ੍ਵਰ ਜਾਂ ਸੁਰ ਯੰਤਰ

ਉਚਾਰਨ ਢੰਗ - • ਡੱਕਵੇਂ • ਅਡੱਕਵੇਂ

- **ਡੱਕਵੇਂ ਵਿਅੰਜਨ-** ਹਵਾ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕਦਮ ਰੁਕ ਕੇ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਆਵੇ।

- ਸੰਘੋਸ਼
- ਅਘੋਸ਼
- ਮਹਾਂਪ੍ਰਾਣ
- ਅਲਪਪ੍ਰਾਣ

ਸੰਘੋਸ਼ ਡੱਕਵੇਂ ਵਿਅੰਜਨ (ਨਾਦੀ)

- ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਸੁਰ ਤੰਤਰੀਆਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇਂ ਲੰਘਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਬਵੀਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕ ਵਰਗ ਤੋਂ ਪ ਵਰਗ ਤੱਕ ਹਰੇਕ ਤੀਜਾ ਅੱਖਰ ਭਾਵ ਗ ਜ ਡ ਦ ਬ (5) ਸੰਘੋਸ਼ ਡੱਕਵੇਂ ਵਿਅੰਜਨ ਹਨ।

ਅਘੋਸ਼ ਡੱਕਵੇਂ ਵਿਅੰਜਨ (ਨਾਦ ਰਹਿਤ)

- ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਸੁਰਤੰਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਵਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੰਬਣੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਕ ਵਰਗ ਤੋਂ ਪ ਵਰਗ ਤੱਕ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਅੱਖਰ ਕ ਖ ਚ ਛ ਟ ਠ ਤ ਥ ਪ ਫ (10) ਅਘੋਸ਼ ਡੱਕਵੇਂ ਵਿਅੰਜਨ ਹਨ।

ਮਹਾਂਪ੍ਰਾਣ

- ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਹਵਾ ਅਧਿਕ ਫਰਾਟੇ ਵਾਂਗ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਕ ਵਰਗ ਤੋਂ ਪ ਵਰਗ ਤੱਕ ਹਰੇਕ ਵਰਗ ਦਾ ਦੂਜਾ ਅੱਖਰ ਖ ਛ ਠ ਥ ਫ (5) ਮਹਾਂਪ੍ਰਾਣ ਡੱਕਵੇਂ ਵਿਅੰਜਨ ਹਨ।

ਅਲਪਪ੍ਰਾਣ ਡੱਕਵੇਂ ਵਿਅੰਜਨ

- ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਹਵਾ ਘੱਟ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।
- ਹਰੇਕ ਵਰਗ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਅੱਖਰ ਕ ਗ ਚ ਜ ਟ ਡ ਤ ਦ ਪ ਬ (10) ਅਲਪਪ੍ਰਾਣ ਡੱਕਵੇਂ ਵਿਅੰਜਨ ਹਨ।

ਉਚਾਰਨ ਢੰਗ - •ਡੱਕਵੇਂ •ਅਡੱਕਵੇਂ

- **ਡੱਕਵੇਂ ਵਿਅੰਜਨ-**
ਹਵਾ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕਦਮ ਰੁਕ ਕੇ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਆਵੇ।

- ਸੰਘੋਸ਼
- ਅਘੋਸ਼
- ਮਹਾਂਪ੍ਰਾਣ
- ਅਲਪਪ੍ਰਾਣ

ਅਡੱਕਵੇਂ ਵਿਅੰਜਨ

- **ਨਾਸਕੀ ਵਿਅੰਜਨ-** ਮੂੰਹ ਖੋਲ ਤੇ ਕੋਮਲ ਤਾਲੂ ਬੰਦ,ਹਵਾ ਨੱਕ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ।
- ਙ ਞ ਣ ਨ ਮ

- **ਪਾਰਸ਼ਵਿਕ-** ਜੀਭ ਦੀ ਨੋਕ ਤਾਲੂ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਵਾ ਪਾਸਿਓਂ ਦੀ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਲ ਲ਼

- **ਕਾਂਬਵਾਂ-** ਜੀਭ ਦੀ ਨੋਕ ਦੰਦਾਂ ਨੂੰ ਝਟਾ ਝਟ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਛੂੰਹਦੀ ਹੈ।

ਰ

▶ **ਸੰਘਰਸ਼ੀ ਵਿਅੰਜਨ-** ਸਾਹ ਉਚਾਰਨ ਅੰਗਾਂ ਨਾਲ ਰਗੜ ਕੇ ਲੰਘਦਾ ਹੈ। ਹਵਾ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। **ਫ਼ ਜ਼ ਸ ਸ਼ ਘ ਗ਼ ਛ**

▶ **ਲਟਕਵਾਂ ਵਿਅੰਜਨ-** ਜੀਭ ਤਾਲੂ ਨੂੰ ਛੋਹ ਕੇ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਹੇਠਾਂ ਵੱਜਦੀ ਹੈ। **ੜ**

▶ **ਅਰਧ ਸ੍ਵਰ** ਵਿਅੰਜਨ- **ਯ ਵ**

▶ **ਬਿਆਨ- ਬਿਆਨ**

▶ **ਸੁਆਮੀ- ਸਵਾਮੀ**

ਅਡੱਕਵੇਂ ਵਿਅੰਜਨ

- **ਨਾਸਕੀ ਵਿਅੰਜਨ-** ਮੂੰਹ ਪੋਲ ਤੇ ਕੋਮਲ ਤਾਲੂ ਬੰਦ,ਹਵਾ ਨੱਕ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ।
- ਙ ਞ ਣ ਨ ਮ

- **ਪਾਰਸ਼ਵਿਕ-** ਜੀਭ ਦੀ ਨੋਕ ਤਾਲੂ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਵਾ ਪਾਸਿਓਂ ਦੀ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਲ ਲ਼

- **ਕਾਂਬਵਾਂ-** ਜੀਭ ਦੀ ਨੋਕ ਦੰਦਾਂ ਨੂੰ ਝਟਾ ਝਟ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਛੂੰਹਦੀ ਹੈ।

ਰ

▶ **ਸੰਘਰਸ਼ੀ ਵਿਅੰਜਨ-** ਸਾਹ ਉਚਾਰਨ ਅੰਗਾਂ ਨਾਲ ਰਗੜ ਕੇ ਲੰਘਦਾ ਹੈ। ਹਵਾ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। **ਫ਼ ਜ਼ ਸ ਸ਼ ਘ ਗ਼ ਛ**

▶ **ਲਟਕਵਾਂ ਵਿਅੰਜਨ-** ਜੀਭ ਤਾਲੂ ਨੂੰ ਛੋਹ ਕੇ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਹੇਠਾਂ ਵੱਜਦੀ ਹੈ। **ੜ**

▶ **ਅਰਧ ਸ੍ਵਰ ਵਿਅੰਜਨ-** **ਯ ਵ**

▶ **ਬਿਆਨ- ਬਿਆਨ**

▶ **ਸੁਆਮੀ- ਸਵਾਮੀ**